

УДК 94(=411.16)(497.1)"1949"(093)
061.2(=411.16)(497.11)"1949"(093.2)

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2025.2.sti.307-328>
Критичко издање научне грађе/Critical edition of historical source
Примљен/Received: 27. 3. 2025.
Прихваћен/Accepted: 17. 7. 2025.

Давор СТИПИЋ

Институт за новију историју Србије
davorstipic89@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8153-7536

Записник 51. седнице Извршног одбора Савеза јеврејских вероисповедних општина, 22. 7. 1949.*

АПСТРАКТ: Током вишевековне историје јеврејског народа на Балкану колективни идентитет и начин самоперцепције ове заједнице временом је, под утицајем различитих друштвених и политичких околности претрпео бројне трансформације. Ипак, период највећих промена наступио је након завршетка Другог светског рата када је због промене друштвеног и политичког система у Југославији, формирања јеврејске државе на Блиском истоку и демографског опадања због страдања у Холокаусту југословенска јеврејска заједница започела процес и организационе и идентитетске трансформације. Записник који се налази пред читаоцима представља сведочанство из прве руке о овим кореним променама и указује на неколико битних фактора који су ове промене иницирали и спровели до краја.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Јевреји, Југославија, Израел, Холокауст, национални идентитет.

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2025. години бр. 451-03-136/2025-03/200016.

На територији бивше Југославије Јевреји живе још од античког периода. Иако је непознато када су се први Јевреји доселили на Балкан, археолошки налази на локалитетима као што су Стоби у Северној Македонији, Солин у Хрватској и Дукља у Црној Гори, са великом сигурношћу потврђују њихово присуство на овом простору већ у првим вековима нове ере.¹ У средњем веку највеће јеврејске заједнице развиле су се углавном у градовима на обали, да би одатле јеврејско становништво почело да се насељава дубље у унутрашњост Балканског полуострва. Протеривање Јевреја са Иберијског полуострва поткрај 15. века и њихово досељавање на територију Османског царства представљало је кључни допринос демографском порасту Јеврејства у овом делу Европе, али и значајан импулс развоју његовог културног диверзитета. Оваква хетерогеност која ће фундаментално утицати на развој идентитета онога што ће почетком 20. века постати југословенска јеврејска заједница формирала се почевши од 16. века под утицајем неколико културолошких простора: османског на територији данашње централне и јужне Србије, Северне Македоније и Босне и Херцеговине, затим хабзбуршког (укључујући ту и немачки и мађарски културни утицај) у већем делу данашње Хрватске, Словеније и северне Србије и млетачког на јадранском приобаљу. Ипак три најзначајнија центра јеврејског живота на простору некадашње Југославије, како пре тако и након формирања југословенске државе била су три града: Загреб, Сарајево и Београд, при чему је први био под западним, хабзбуршким утицајем, други под османским, оријенталним док се, културолошки, београдска јеврејска заједница обликовала под комбинацијом оба ова утицаја.²

Након завршетка Првог светског рата и распада Аустроугарске монархије 1918. године, бројне културолошки, етнолошки и лингвистички разнолике јеврејске заједнице нашле су се заједно у оквиру новоформиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Већ наредне 1919. године створен је Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије као прва заједничка, кровна организација која је окупљала скоро све³ јеврејске општине на југо-

¹ Mladenka Ivanković, *Brodovi nade. Alije jugoslovenskih Jevreja u Izrael* (Beograd: HERAedu, 2017), 13–14.

² Paul Benjamin Gordiejew, *Voices of Yugoslav Jewry* (Albany: State University of New York Press, 1999), 9.

³ На почетку окупације 1941. године у Југославији је постојало укупно 117 јеврејских општина, од чега је 105 било учлањено у СЈВОЈ, док је 12 ортодоксних општина

словенском простору. За разлику од већине других мањинских етничких група у новоформираној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, припадници јеврејске верске заједнице нису били насељени на једном компактном простору већ су, у мањој или већој мери били присутни у скоро свим деловима јужнословенске државе, са изузетком Црне Горе, где до почетка Другог светског рата није постојала ниједна организована јеврејска општина. Према попису из 1921. године, у новој држави живело је око 65 000 Јевреја односно 0,53% од укупног броја становника.⁴ Упркос све интензивнијем развоју јеврејске националне свести и све већој популарности ционистичких идеја, у међуратној Југославији Јевреји нису третирани као национална већ као верска група. У децембру 1929. донет је „Закон о верској заједници Јевреја у Краљевини Југославији”, којим је званично регулисан правни положај јеврејске заједнице, али и којим је она категорисана не као национална, већ искључиво као верска заједница, што уједно значи да југословенски Јевреји у међуратном периоду нису имали статус националне мањине.⁵ За југословенско Јеврејство, међуратно раздобље представљало је, у контексту развоја колективног идентитета, веома важан период у коме су бројне локалне јеврејске заједнице, до тада и културолошки, и политички, и социјално удаљене, почеле да се зближавају, уједињују и бришу међусобне разлике, нарочито оне између сефарда и ашкеназа.

Најдраматичнији период историје јеврејског народа на овим просторима започиње са Априлским ратом и почетком окупације Југославије 1941. године. Назнаке јачања антисемитизма услед политичког приближавања Краљевине Југославије Трећем рајху биле су видљиве већ у предвечерје рата. Прве антисемитске уредбе које су донете у октобру 1940. године предвиђале су забрану Јеврејима да тргују намирницама за људску исхрану на велико, као и увођење тзв. *numerus clausus*⁶,

формирало засебно и независно Удружење ортодоксних јеврејских вероисповедних општина.

⁴ Милан Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918–1941* (Београд: Институт за савремену историју, 2008), 48.

⁵ Младенка Ivanković, *Brodovi nade*, 30; Закон о верској заједници Јевреја у Краљевини Југославији (Београд: Штампарија Феникс, 1930); Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva* (Београд: INIS, 2005), 17.

⁶ Numerus clausus (zatvoreni broj) назив је који се односи на дискриминаторску меру којом је предвиђено да процентуални удео јеврејских ђака у укупном броју ђака

односно ограничавање броја Јевреја који могу да се упишу на универзитете и у средње школе.⁷ Ипак, са почетком окупације ситуација у којој су се Јевреји нашли постала је значајно тежа. Динамика и начин спровођења „коначног решења” нису били исти у свим деловима Југославије, чија је територија била подељена, а њени делови анектирани или окупирани од стране Трећег рајха, фашистичке Италије и њихових земаља савезница. На простору окупиране Србије процес ликвидације јеврејског становништва спроводили су искључиво припадници немачког окупационог апарата, на пример Вермахта који је у овом контексту био ангажован значајно више него на истоку Европе,⁸ док су асистенцију у извршавању наређења Гестапоа као што су регистрација јеврејског становништва, антисемитска пропаганда и одузимање јеврејске имовине пружале и одређене квислиншке институције, а пре свих Специјална полиција.⁹ Највећи део мушког јеврејског становништва старијег од 14 година убијен је у периоду од августа до новембра 1941. године, док су жене, старци и деца у децембру исте године концентрисани у логору на београдском сајмишту и потом у периоду од марта до маја 1942. године комплетно ликвидирани.¹⁰

На простору Независне Државе Хрватске Холокауст су спроводили највећим делом припадници усташког покрета кроз развијен систем концентрационих логора као што су Јасеновац, Лоборград, Тења, Јадовно, Ђаково итд., а који су углавном били организовани по моделу преузетом из нацистичке Немачке и у којима је, према процени Јаше Романа убијено око 75% Јевреја са простора Хрватске, Босне и Херце-

уписаних у средње школе и на факултете не сме да буде већи од процентуалног удела Јевреја у укупном становништву државе. С обзиром на чињеницу да је јеврејско становништво у Југославији углавном живело по градовима и да је полагало доста пажње на образовање, овакве мере су југословенске Јевреје тешко погодиле.

⁷ Жељко В. Лазећ, *Увод у смрт. Numerus clausus 1940. године и ограничавање права Јевреја у Краљевини Југославији* (Београд: Службени гласник, Академија за националну безбедност), 2016.

⁸ Valter Manošek, *Holokaust u Srbiji. Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942* (Београд: Службени лист СРЈ, 2007), 187–197.

⁹ Radosav Tucović, „Collaboration of The Special Police in the implementation of the *Final solution* in occupied Serbia (1941–1944)”, *Limes Plus*, Vol. XV, No. 2–3, 2018, 45–46.

¹⁰ Milan Koljanin, *Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941–1944* (Београд: Institut za savremenu istoriju, 1992), 117–133.

говине и Срема.¹¹ Јевреји из јужног дела Југославије, односно са простора данашње Северне Македоније и јужне Србије, који је анектирала Бугарска депортовани су у марту 1943. године у логоре на истоку, пре свега у Треблинку, где је највећи део њих убијен, па је од свих бивших југословенских република, процентуално гледано македонска јеврејска заједница највише страдала са око 93% убијених.¹² Депортацију у концентрационе логоре последњи су дочекали Јевреји са простора Бачке и Барање које је анектирала Мађарска. Након пада Хортијевог режима, како би спречила прелазак Мађарске на страну савезника, Немачка је окупирала Мађарску, а читава њена јеврејска популација је средином 1944. године интернирана у логоре смрти, углавном у Аушвиц, Маутхаузен и Бухенвалд. Од предратне популације југословенских Јевреја, у току рата страдало је око 82%, што уједно значи и да је јеврејска заједница у Југославији била једна од оних које су највише биле погођене Холокаустом и нацистичком расном политиком.

Са оснивањем државе Израел 1948. године, почели су таласи добровољног исељавања јеврејског становништва у новоформирану домовину. У случају Југославије у организованом исељавању у Израел у периоду од 1948. до 1952. године, више од половине Јевреја који су преживели Холокауст напустило је Југославију, што значи да је од предратне популације од око 73.000 људи¹³ за само десет година, до почетка педесетих година, број Јевреја у Југославији смањен на око 4800 припадника.¹⁴ Оваква демографска катастрофа помешана са тешким ратним траумама представљала је почетни импулс за промене на плану идентитетске самоперцепције јеврејске заједнице у послератној Југославији.

¹¹ Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata* (Београд: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980), 133.

¹² Милан Кољанин, „Коначно решење јеврејског питања у Југославији”, у: Група аутора, *Приручник за учење о Холокаусту* (Београд: Савез јеврејских општина Србије, Нови Сад: Платонеум, 2012).

¹³ Драган Цветковић, „Холокауст у Југославији – један покушај квантификације”, у: *Израелско-српска научна размена у истраживању Холокауста*, ур. Јован Мирковић (Београд: Музеј жртава геноцида, 2008), 348.

¹⁴ На крају рата југословенска јеврејска популација бројала је око 12 500 припадника. Од овог броја у Израел се иселило њих 7739. Милан Радовановић, *Исељавање Јевреја из Југославије у Израел* (Београд: Музеј жртава геноцида, 2022), 80.

Рад Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије формално је обновљен одмах након ослобођења Београда. Већ 22. октобра 1944. године последњи предратни председник Савеза Фридрих Попс¹⁵ ушао је у стару зграду СЈВОЈ у Улици кнегиње Љубице број 34 и на њој истакао таблу са називом Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, чиме је озваничио обнављање најважније јеврејске организације у земљи.¹⁶ Ипак за суштинску обнову функционисања Савеза и поновно оживљавање верског, друштвеног и културног деловања јеврејске заједнице било је потребно много више напора и залагања, с обзиром, како на лоше стање у коме је југословенско Јеврејство дочекало крај рата, тако и на све оне темељне реформе које су тек стајале пред руководством Савеза општина. Период Другог светског рата и првих послератних година представљао је време великих промена по питању (само)перцепције припадника јеврејске заједнице на југословенском простору. Рат и Холокауст, демографско опадање, формирање државе Израел и исељавање више од половине домаћих Јевреја који су преживели рат, али и нова политичка и друштвена реалност настала у Југославији након завршетка револуције представљали су факторе који су изнедрили потребу да се и јеврејски идентитет и начин јеврејског друштвеног организовања поставе на нове основе. То је, пре свега, подразумевало, да се јеврејска заједница, као и читаво југословенско друштво, окрене секуларним начелима организовања и функционисања, чиме се она трансформисала из, до тада, углавном верске у готово искључиво националну заједницу, при чему је религија као одредница идентитета померена на маргину. Истовреме-

¹⁵ Фридрих Попс (1874–1948), рођен у Београду где је завршио и Правни факултет. У Првом светском рату учествовао као резервни официр у српској војсци, а након повлачења преко Албаније пребачен је у Швајцарску на лечење. У Цириху је 1918. године докторирао правне науке. У периоду од 1910. до 1941. године обављао је функцију председника Јеврејске ашкенаске општине у Београду, да би након завршетка Првог светског рата био један од оснивача Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, чији је председник и постао 1933, а ову функцију обављао је до смрти 1948. године. Период Другог светског рата и Холокауста преживео је скривајући се у Београду и околини.

¹⁶ Mladenka Ivanković, „О povratnicima koji su preživeli Holokaust. Stvaranje Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije”, u: *Graničnici sećanja. Jevrejsko nasleđe i Holokaust*, priređivači Nevena Daković, Vera Mevorah (Beograd: Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština, 2018), 133–134.

но је руководство Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије (СЈВОЈ) тежило да ојача „народнофронтовски дух” међу јеврејским становништвом и учлани Савез општина у Народни фронт Југославије (НФЈ),¹⁷ што је само један од показатеља појачаног утицаја државе и партије на југословенско Јеврејство, који је успостављен на почетку социјалистичког раздобља. У својим интерним дискусијама руководиоци Савеза општина истицали су да је послератни развојни пут југословенске државе и друштва представљао модел који је и сама јеврејска заједница усвојила као образац са сопствено преобликовање.¹⁸

Осим тога СЈВОЈ је своју лојалност држави и новом режиму показивао и тако што је у својим активностима, како у земљи, тако и на међународном нивоу настојао да делује у складу са интересима и Југославије и Израела. Као што се и види из записника који интегрално објављујемо у овом раду,¹⁹ почетни импулс за преобликовање јеврејске заједнице у Југославији дошао је од стране државе односно партије. Међутим, оно што је занимљиво јесте чињеница да појединци који су руководили Савезом јеврејских општина у послератним годинама и који су овакву идентитетску трансформацију јеврејске заједнице спровели до краја, нису били људи које је Комунистичка партија идеолошки профилисала. Како се може закључити на основу њихових биографија које су у оквиру прилога дате у фуснотама, чланови извршног одбора СЈВОЈ у посматраном периоду, дакле крајем 40-их година 20. века, нису били нити предратни комунисти, нити припадници партизанског покрета, већ су готово сви, укључујући Лавослава Каделбурга, Александра Дов Штајнера, Алберта Вајса, Александра Левија, Исака Мешијаха, Давида Алкалаја, били резервни официри краљеве војске који су рат преживели као ратни заробљеници у немачким логорима за официре.²⁰

¹⁷ Arhiv Jevrejskog istorijskog muzeja (AJIM), Cirkulari, Pismo SJOJ Izvršnom odboru Narodnog fronta Jugoslavije.

¹⁸ AJIM, Zapisnik X sednice Glavnog odbora Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, 22. IX 1957, 25.

¹⁹ AJIM, Pererina arhiva (PA), K-781, Zapisnik LI sednice Izvršnog odbora Saveza, održane na dan 22. jula 1949. god. u prostorijama Saveza.

²⁰ За детаље видети: Кринка Видаковић Петров, Драган Крсмановић, Војислава Радовановић, *Јевреји Србије – официри Војске Краљевине Југославије* (Београд: Јеврејски историјски музеј, 2015).

На личном плану појединаца, до тада чест дуални идентитет оличен у кованицама попут „Срби Мојсијеве вере”²¹ или „Хрвати жидовске вјере”²² је све интензивније почео да се прелива или у јеврејство као национално опредељење или у југословенство као наднационалну идентитетску идентификацију.²³ С обзиром на све већи број мешовитих бракова склопљених након Другог светског рата, као и на маргинализацију значаја верских обреда у животу појединца, традиционална јеврејска породица и традиционални животни циклус омеђен религијским обичајима полако губе на значају као вековне окоснице јеврејског самодефинисања. Управо у непосредном послератном периоду бројне традиционалне одлике јеврејског, како идентитета тако и начина социјалног организовања и функционисања почеле су да нестају или да се коренито мењају. Дотадашња подела на сефардске и ашкенаске општине престала је да се практикује услед смањеног броја јеврејског становништва, ортодоксне јеврејске заједнице²⁴ у потпуности су нестале потпуним исељавањем њихових чланова у Израел, док је убрзаним отварањем према већинским етничким групама, повећаним бројем мешовитих бракова и појачаном асимилацијом додатно умањена културолошка и друштвена интеграција²⁵ међу самим Јеврејима, што је за последицу имало значајно умањен потенцијал за биолошку репродукцију чланова заједнице.

²¹ Небојша Поповић, *Јевреји у Србији* (Београд: ИНИС, 1997).

²² Naida-Michal Brandl, *Židovi u Hrvatskoj nakon Holokausta* (Zagreb: Leykam International, 2023), 67.

²³ Давор Стипић, „‘Верска заједница атеиста’: национални и културни идентитет јеврејске заједнице у социјалистичкој Југославији”, у: *Између слободе и шескоде: националне мањине у Југославији – шемајски зборник*, ур. Божица Славковић Мирић, Милана Живановић, Давор Стипић (Београд: ИНИС, 2023), 371–375.

²⁴ До почетка Другог светског рата у Југославији је постојало 12 ортодоксних општина, које нису биле учлањене у *Савез јеврејских вероисповедних оштина*, већ су формирале засебно *Удружење ортодоксних јеврејских вероисповедних оштина* које је функционисало потпуно независно. Чланице овог удружења биле су ортодоксне општине: Ада, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Бачко Петрово Село, две општине у Илоку, Мол, Сомбор, Стара Кањижа, Сента, Суботица, Загреб. У периоду исељавања у Израел од 1948. до 1952. сви преживели чланови ових општина иселили су се из Југославије, углавном због неспремности да се адаптирају на потпуно секуларно друштвено окружење.

²⁵ Paul Benjamin Gordiejew, *oices of Yugoslav Jewry* (Albany: New York State University Press, 1999), 78.

У контексту промене колективне идентитетске самоперцепције југословенских Јевреја на почетку социјалистичког раздобља најтемељније промене доживела је кровна и најважнија јеврејска организација у земљи – Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије. На прелазу из четрдесетих у педесете године 20. века процес трансформације карактера Савеза општина узео је маха и представљао је одраз промене у начину на који је држава посматрала јеврејску заједницу. Како се може видети и из овог записника, у складу са својим секуларним начелима, нова власт је јеврејску заједницу почела да третира као националну, а не верску и овакву промену прихватило је и руководство Савеза јеврејских општина. То је у пракси значило маргинализацију значаја религије као одреднице идентитета југословенских Јевреја, док се у функционисању Савеза општина уместо верских активности, фокус деловања помера на културне, социјалне и хуманитарне делатности. Осим тога, као директна последица страдања у Другом светском рату, појављује се још један нови и изузетно битан елемент јеврејског националног и културног идентитета, а то је неговање културе сећања на Холокауст која је, кроз оживљавање заједничког, трауматичног историјског искуства добила функцију кохезивног фактора у јеврејској заједници. Оваква меморијална пракса која је подразумевала подизање споменика и одржавање годишњих комеморација страдалима имала је јасну социјалну функцију да јеврејску заједницу држи на окупу, гради везе међу члановима заједнице и нарочито да, у периоду убрзане асимилације и демографског опадања, ојачава припадности Јеврејству путем оживљавања свести о заједничкој традицији. Већ на првој послератној Конференцији јеврејских општина Југославије више пута је истицано да је подизање споменика жртвама и очување сећања на Холокауст један од најбитнијих задатака Савеза²⁶ и, како се може приметити и у деценијама које су долазиле, очување јеврејског идентитета кроз меморијализацију Холокауста константно је истицано као приоритет у деловању Савеза.²⁷

Иако се питањем идентитетске трансформације југословенске јеврејске заједнице на почетку социјалистичког периода бавила како

²⁶ Emil Kerenji, „Jewish citizens of socialist Yugoslavia: Politics of Jewish identity in a socialist state” (Ph.D. Dissertation, The University of Michigan, 2008), 201–202.

²⁷ „Komisija za spomenike i spomen obilježja Saveza”, u: *Bilten Udruženja Jevreja iz Jugoslavije u Izraelu* 3–4/1978, 26.

домаћа тако и страна историографија,²⁸ изворна грађа за ову тему није често објављивана. Пред читаоцима се налази записник седнице Извршног одбора Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије од 22. јула 1949, дакле у периоду када су вршене припреме за велику Конференцију јеврејских општина одржану крајем јула исте године, на којој је практично уобличена послератна југословенска јеврејска заједница у оној форми у којој је функционисала до распада државе. Управо овај записник одабран је зато што на сликовит начин показује идејне и идеолошке тенденције у начину размишљања руководства Савеза општина, њихово прилагођавање новим друштвеним околностима и уплив партијског и државног утицаја у саму јеврејску заједницу, као и зато што се из овог записника може закључити неколико важних ствари: 1. измене структуре Савеза јеврејских (вероисповедних) општина Југославије спровођене су уз координацију и договор са државним органима, а пре свега Министарством унутрашњих послова Федеративне Народне Републике Југославије; 2. битан фактор који је довео до промена у јеврејском идентитету биле су и значајне демографске промене, односно исељавање у Израел; 3. Судећи по речима Бенциона Левија и Лавослава Каделбурга, промену самог карактера јеврејске заједнице из верске у националну осмислиле су и иницирале државне институције и партијски органи да би онда такву позицију прихватили и југословенски Јевреји; 4. наслућује се да су лидери Савеза општина настојали да на међународном плану делују у складу са званичним југословенским интересима, као и да питање трансформације јеврејске заједнице решавају у складу са владајућом, марксистичком идеологијом, што сведочи о лојалности Јевреја који су остали да живе у Југославији према новој држави и новој власти.

²⁸ Ari Kerkkänen, *Yugoslav Jewry Aspects of post-World War II and Post-Yugoslav Developments* (Helsinki: Finnish Oriental Society, 2001); Gordiejew, *Voices of Yugoslav Jewry*; Kerenji, *Jewish citizens of socialist Yugoslavia*; Heriet Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia. A Quest for Community* (Skokie: Varda Books, 2001), *The Jews of Yugoslavia. A Quest for Community* (Skokie: Varda Books, 2001); Радовановић, *Исељавање Јевреја*; Brandl, *Židovi u Hrvatskoj nakon Holokausta*; Krinka Vidaković Petrov, „Jewish Identity in Yugoslavia before and after the Holocaust”, *Colloquia Balkanica*, 7/2020, 237–257; Давор Стипић, „Верска заједница атеиста”.

ЗАПИСНИК²⁹

II седнице Извршног одбора Савеза, одржане на дан 22 јула 1949 год., у просторијама Савеза.

Присутни: Др. Алберт Вајс, Давид А. Алкалај, Бенцион Леви, Александар Штајнер, Др. Лавослав Каделбург, Исак Мешиах, Аца Леви и Аврам Меворах.

Претседава: Др. Алберт Вајс, претседник Савеза

Записник водио члан Извршног одбора у осуству секретара: Давид А. Алкалај.

Претседавајући отвара седницу у 22 часа и предлаже као дневни ред:

I Читање записника са прошле седнице

II – Проблем будућег рада Савеза

III – Евентуалије

I Читање записника са прошле седнице

Записник прошле седнице није читан, већ је стављен члановима на расположење, с тим да се примедбе могу и накнадно чинити

II – Проблем будућег рада Савеза

Претседник, Др. Алберт Вајс,³⁰ – још раније, независно од разговора које је друг Бенцион Леви водио у Министарству унутрашњих посло-

²⁹ У домаћој историографији овај записник је већ објављиван у *Годишњаку за друштвено-историју* број 2 из 2017. године. Документ је критички приредио др Милан Радовановић, с тим што је његов фокус био усмерен на питање исељавања јеврејског становништва из Југославије, док је овога пута документ објављен у оквиру анализе феномена трансформације јеврејског идентитета на почетку социјалистичког раздобља, што представља аналитичку допуну претходног издања. Текст записника објављен је у оригиналном облику без исправљања граматичких и штампарских грешака.

³⁰ Алберт Вајс (1905–1964), основну школу и гимназију завршио у Земуну, а након тога упоредо студирао економију, право и филозофију у Паризу, Загребу, Београду и Берлину. Докторирао права у Загребу 1928. године. Као резервни официр југословенске војске након Априлског рата одведен у заробљеништво које је провео у логорима Офенбург, Нирнберг офлаг XIIIБ, Оснабрик офлаг VIц, Штрасбург и Бекенбриге. У Холокаусту изгубио жену, мајку, сина јединца и бројне чланове шире родбине. Након рата радио у Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача и као професор на Правном факултету у Београду, био саветник у југословенској амбасади у Вашингтону у поступку за изручење ратног злочинца Андрије Артуковића, учествовао у припремању материјала које је Југославија по-

ва ФНРЈ поводом измене структуре нашег Савеза, закључили смо да се по завршетку друге алије сазову општине на састанак и поставе основе за нову организациону форму наше заједнице. Структура наше заједнице и смањени број јеврејског живља захтевају да се позабавимо тим питањем, које садржи два елемента: наше сугестије у погледу будуће структуре Савеза и подношење реферата у погледу наше имовине.³¹ Оно што је јасно је да основа наше организације не може више бити вероисповедна, обзиром на саму реалност наших прилика, већ национална, национално-културна. Проблем треба размотрити са свих страна. Уколико се сложимо на форму, треба наћи пут како ће се приступити проблему правно, формално и имовински и у тој светлости треба вечерас водити дискусију.

Бенцион Леви,³² – из разговора које је водио у министарству, јасне су ове интенције: да Савез не треба де буде више верска организација; да се о организационој форми верске заједнице треба да нађе решење; да ће се питање социјалне помоћи решити и да се за извесно време у тај проблем неће дирати. Потребно је саставити два елабората: један о угаслим општинама, о имовини Савеза, о централном фонду; други о садашњој организацији Савеза и његовим садашњим задацима, те сугестије о новој организацији, која не треба да буде на верској бази, већ на бази удружења или матице.

Др. Лавослав Каделбург,³³ – анализом претходних питања решава се главни проблем. Да ли је жеља де се одржи и на којој бази јеврејска

срала на суђење Адолфу Ајхману. У периоду од 1948. до 1964. године Вајс је био председник Савеза јеврејских општина Југославије.

³¹ Питање имовине односило се на проблем имовине јеврејских општина чији рад није обновљен након рата, али и на проблем имовине активних општина која је била оштећена у току рата, попут појединих синагога, као и објеката који општинама више нису били потребни, а за чије одржавање јеврејска заједница више није имала пара. Овакве непокретности најчешће су продаване или уступане држави уз услов да буду искористићене у намене развоја културе. Због тога су врло често, тако уступљене синагоге, постајале домови културе, библиотеке или музеји (Зеница, Шабац, Бјеловар итд.) или су на њиховом месту прављене неке нове институције културе, као што је случај са Београдском синагогом Бет Израел на чијем месту је сазидан Музеј фресака.

³² Бенцион Леви (1906–1984), јеврејски јавни радник, један од лидера југословенске јеврејске заједнице. У периоду од 1946. до 1951. године био потпредседник, а потом у два наврата (1951–1956; 1964–1968) и председник Јеврејске општине Београд.

³³ Лавослав Каделбург (1910–1994), рођен у Винковцима, где је завршио основну школу и гимназију. Докторирао је права у Загребу 1935. и до Другог светског рата радио

заједница у Југославији? Наша заједница се третира као национална и то је питање већ рашчишћено. Да ли се жели одржавање јеврејске заједнице као неког активног културног тела, могуће са неким социјалним момен- том? Питање верске садржине и у досадашњем раду Савеза је било инте- ресантно и то у тој мери, што је те верске садржине према стању ствари било врло мало. Савез је тај посао препустио општинама и више се бавио социјалним радом. Мишљења је да се са досадашње форме Савеза јевреј- ских вероисповедних општина пређе на Удружење Јевреја Југославије, одн. ФНРЈ, а садржину ћемо наћи у националном, културном и социјал- ном изразу, а мисли да ће се омогућити и верски израз за оне који то хоће, обзиром на њихове потребе. Ово би била једна алтернатива. Друга алтернатива би била да се верски део одвоји и посебно организује, прем- да држи да то не би био прави пут.

Александар Штајнер,³⁴ – требало би расчистити питање: шта смо ми сада? Савез је био у ствари верска организација без много верског елемента. На питање да ли смо ми национална група, било би можда бо- ље да одговоре људи који су вичнији марксизму него ми. Слаже се са другом Др. Каделбургом де буде Удружење, али сматра да треба да буде и верска секција, за потребе верника.

Аврам Меворах, – мишљења је да би требало да остане стари на- зив Савеза и да не би требало обзиром на традицију ништа мењати на имену. Садашњица је већ сама изменила садржину Савеза и могло би се само излучити атрибут „вероисповедна” тако да се наша организација зове Савез јеврејских општина.³⁵ У осталом се слаже са Др. Каделбургом.

је у Вршцу као адвокат. Као југословенски резервни официр рат је провео у лого- рима за ратне заробљенике Варбург и Оснабрик. Након рата био је судија Округног суда у Панчеву, потом помоћник јавног тужиоца АП Војводине, помоћник јавног тужиоца НР Србије, а од 1951. године и судија Врховног суда НР Србије. Председ- ник Савеза јеврејских општина био је од 1965. до 1991. године.

³⁴ Александар Дов Штајнер (1913–1971), рођен у Темишвару, живот провео у Суботици, Загребу и Београду. У младости био активан у омладинским јеврејским организацијама као што су Техелет лаван и Хашомер Хацаир. Други светски рат провео као ратни заробљеник у немачким офлагерима. Након рата обављао важне функције у јеврејској зајед- ници. Био члан Аутономног одбора за помоћ и Извршног одбора СЈОЈ, председник Је- врејске општине Београд и потпредседник Савеза јеврејских општина Југославије.

³⁵ Ова сугестија Аврама Мевораха заиста је и усвојена три године касније. Савез је- врејских вероисповедних општина Југославије је 1952. године променио назив у

Давид А. Алкалај,³⁶ – ван спора је да морамо Савез прилагодити у погледу организационе структуре измењеним приликама после иселења 50% јеврејског живља. Али, ако се сам назив мења, онда не би требало да то буде само „Удружење Јевреја Југославије” већ се мора додати атрибут који означава нови виши квалитет на који се прелази, а то је национално. Предлаже да се Савез зове „Национално удружење Јевреја Југославије”. Мисли да је то добро и обзиром на југословенске Јевреје у Израелу и на нас саму. – Међутим поставља проблем културно-националне садржине новог Савеза и његових афилијација по местима, место садашњих општина. Признаје да није лако дати богату национално-културну садржину. – Проблем верског живота треба озбиљно продискутовати с нашим меродавним факторима и то гледано кроз државни интерес, да не би било погрешног тумачења у иностранству. – У погледу имовине мишљења је да треба тражити једно прелазно време од 6 месеци за ступање у живот нове организације, обзиром на Аутономни одбор за помоћ и др. – Мишљења је да се саставе тезе и пошто их Савез усвоји сазову претставници великих општина на договор, јер Извршни одбор нема овлашћења за овако важне историјске промене у структури наше организације.

Бенцион Леви, – Чињеница је да је вера у опадању. Нема сумње да постоје традиције и да смо ми нешто специфично. Фонд Савеза треба да послужи извршењу неколико задатака: подизању споменика, очувању гробаља, довршењу социјалних задатака и вероватно ће се за то дати неколико година да се ови задаци изврше.

Савез јеврејских општина Југославије који је задржан до распада државе. Избацивањем одреднице вероисповедних и званично су потврђене промене које су се десиле током претходних неколико година.

³⁶ Давид А. Алкалај (1897–1981), рођен на Дорћолу у Београду. Након што је завршио шест разреда Прве мушке гимназије у јеку Првог светског рата уписује Цесарско-краљевску реалну гимназију коју завршава 1918. године. Након завршетка Правног факултета у Београду бавио се адвокатуром. Био активан у ционистичком покрету, а у време избијања Другог светског рата био је в. д. председника СЈОЈ. Рат у којем је изгубио жену и сина преживео у логору за заробљене официре Оснабрик. Након рата пет година је био председник Јеврејске општине Београд, потпредседник Савеза општина и председник Аутономног одбора за помоћ, основао је јеврејску мензу за сиромашне и успоставио контакт са организацијом Џоинт (Joint) преко које је југословенска јеврејска заједница добијала хуманитарну помоћ. Године 1950. се са породицом иселио у Израел. Умро је у Јерусалиму 1981. године.

Александар Штајнер, – елементи нове садржине Савеза леже већ у томе, што желимо да учествујемо у збивањима јеврејске светске политике, како у погледу јеврејског Светског конгреса, тако и у погледу Израела, проматрајући те проблеме са гледишта интереса и наше државе и интереса јеврејског народа.

Александар Леви,³⁷ – ствари треба посматрати онако како јесу. Број људи који су се и до сада интересовали јеврејском проблематиком код нас је врло мали. Слаже с тим да треба да постоји једно удружење са верским сектором. Друго је питање да ли такво удружење може у смислу Закона о удружењима да имају верски задатак. Факат је да на културном сектору нисмо имали много успеха. Социјални сектор би могао бити камен спотицања, обзиром да смо ми једним добрим делом већ решили основне социјалне задатке наше заједнице. Термин „општина” треба одбацити као застарео. Закључује да се ни на националној бази неће моћи да прикупи велики број Јевреја.

Исак Мешијах,³⁸ – изјављује да се у целости слаже се излагањем Др. Каделбурга.

Др. Алберт Вајс, – ствари треба посматрати кроз призму наших интереса као јеврејске заједнице; кроз интенције и погледе државе на наш проблем; кроз проблем односа решавања ове ствари обзиром на иностранство, а нарочито обзиром на Израел. – И данас је тешко рећи каква смо ми заједница, у којој мери национална и у којој мери верска. Чињени-

³⁷ Александар Леви (1915–1999) потиче из угледне београдске сефардске породице. Школовао се у Београду, где је после гимназије завршио и Правни факултет. У Краљевини Југославији био је активан у различитим јеврејским удружењима. Након слома Југославије као резервни официр југословенске војске одведен у заробљеништво које је провео у логорима Нирнберг, Оснабрик, Стразбур и Беркенбриге. Након рата се поново активно укључио у рад Јеврејске општине Београд и Савеза јеврејских општина, као и хора „Браћа Барух”, чији је био и почасни председник. Од 1953. до одласка у пензију 1977. обављао дужност заменика јавног тужиоца Србије. Умро у Београду 1999. и сахрањен на Јеврејском гробљу у Београду.

³⁸ Исак Мешијах (1885–1954), рођен у Београду у сиромашној јеврејској породици. У родном граду завршио нижу гимназију и Државну трговачку академију. Након завршетка школовања запослио се у банкарском сектору. Дуго година био активан у Српско-јеврејском певачком друштву. Пре рата ушао у управу Сефардске општине у Београду да би након ослобођења постао један од чланова Извршног одбора СЈВОЈ. Други светски рат преживео је као један од заробљених југословенских официра боравећи највећи део времена у логору Оснабрик.

ца је да су се ствари развијале у правцу признања наше заједнице као националне, што се закључује из многих конклюдентних радњи. Зато и мисли да нова организациона основа наше заједнице треба да буде национална. – Поставља се проблем да ли се може задржати верски сектор у оквиру нове организације. У Совјетском Савезу и у свима осталим народно-демократским државама постоји паралелизам национално-културних и верских јеврејских организација. И код нас би било најлакше решити као и тамо путем паралелних организација. Обзиром пак на мали број Јевреја код нас не би имало смисла створити две посебне организације, већ би тај спецификум који претставља наша заједница требало да има и верски и национални елеменат уједно, те зато предлаже да наша теза пледира за једну јединствену организацију. – Поставља се и проблем одржавања социјалног сектора, јер нам је социјални рад још увек потребан, има своје пуно оправдање обзиром на потребе, а не претставља терет за државу. – Требало би створити националну културну организацију, чија би садржина била: гајење општих идеја и стремљења Нове Југославије међу Јеврејима, у правцу антифашистичког фронтовског рада; веза са јеврејством у иностранству; старање о социјално угроженим члановима Удружења; администрирање верског живота међу оним Јеврејима који то хоће. Ово би могло бити као теза под а/ док теза под б/ било би стварање овог удружења и стварање посебне верске организације, што би имало за последицу да се нови Савез не бави више верским проблемом и да се имовински разграничи од евентуалне нове верске организације. – У погледу назива мишљења је да не би требало да се унесе атрибут национални или културно-национални, јер назив „Удружење” има много шири значај и даје могућности за шири обим рада. – Имовинска аутономија општина би престала. У погледу имовине поставља проблем наших потреба обзиром на величину и обим имовину угаслих општина.³⁹ Мишљења је да би с наше стране требало учинити према нашој држави гест тиме, што бисмо јој уступили један део имовине угаслих општина, уз обавезу државе да се стара о гробљима и храмовима. Тада би био и моменат да се наши фактори консултују у погледу ев. поклона држави Израел једне од наших зграда за Посланство.

³⁹ До почетка Другог светског рата у Југославији је било 117 јеврејских општина. Након ослобођења рад је обновило 56, да би се након завршетка организованог исељавања у Израел 1952. тај број смањио на 35.

После краће дискусије у којој су учествовали другови, рефлектирајући на неке од навода друга претседника, Др. Вајса, донете су следеће о (Sic!)

Одлуке:

1/ овлашћује се друг Др. Вајс да састави тезу у погледу садашње организације Савеза и његових задатака, те тезу о новој организационој структури;

2/ овлашћује се друг Др. Вајс, да изда налог канцеларији за састав реферата о имовини;

3/ наредну седницу Извршног одбора заказати за 27 јули о. г., ради пријема тезе; од стране Извршног одбора;

4/ одржати конференцију великих општина у недељу 31 јула о. г. у Београду, ради дефинитивног предлога тезе од стране Савеза општина, по извршеној консултацији Извршног одбора са тим претставницима.

III – Евентуалије

Код евентуалије донете су следеће

Одлуке:

1/ потврђује се ранија одлука Извршног одбора да се путем Министарства финансија ФНРЈ обавести Посланство Израела о сакупљеним прилозима за Израел;

2/ да се претставници Савеза ставе у контакт са Послаником Израела, да би му се указао у току наредне недеље пријем у Савезу општина, пошто је примљена на знање да је друг Бенцион Леви консултовао о томе најважније факторе у Министарству;

3/ да се комисија која се састаји од другова: Др. Алберта Вајса, Бенциона Леви-а и Давида А. Алкалаја позабави питањем награде чиновницима Савеза с обзиром на њихово залагање у организацији другог исељења;

4/ да се на идућу седницу Извршног одбора изнесе проблем враћања разних полога лица која са разних разлога нису отишла у Израел.

Седница је завршена у 24 часа.

Водио записник члан извршног одбора

Претседника

(Давид Алкалај)

(Алберт Вајс)

Резиме

Током вишевековне историје идентитет јеврејске заједнице на простору бивше Југославије претрпео је бројне трансформације. Археолошка ископавања потврдила су присуство Јевреја на Балкану у периоду антике, али највећи демографски пораст догодио се у 16. веку када се значајан број сефардских Јевреја, протераних из Шпаније, населио на територији Османског царства. Након Првог светског рата, основана је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, али постојеће јеврејске заједнице на територији новоформиране државе биле су веома разнолике. Све те локалне заједнице развијале су своју језичку и културну традицију под различитим страним утицајима. На пример, немачки и мађарски утицај био је видљив на територији данашње Хрватске, Словеније и северне Србије, италијански утицај био је најјачи на јадранској обали, а османски утицај доминирао је у Македонији, централној и јужној Србији и Босни и Херцеговини. У случају југословенског Јеврејства, период Краљевине Југославије био је изузетно важан за процес развоја идентитета јер је управо то било време када су Јевреји у овом делу Европе формирали јаке и дуготрајне везе које су ојачале њихов колективни идентитет. Период Другог светског рата био је прекретница за целу југословенску јеврејску заједницу. Око 82% југословенских Јевреја је убијено током Холокауста, а око 60% оних који су преживели иселило се у Израел у периоду од 1948. до 1952. године. За ма-

ње од деценије број Јевреја у Југославији смањио се са око 73.000 на почетку Другог светског рата на само 4800 почетком 1950-их. Холокауст, ратна траума, демографски пад и промена политичког и друштвеног контекста у Југославији након завршетка револуције били су главни разлози за највећу промену колективног идентитета у историји Јевреја на Балкану. Записник са 51. састанка Извршног одбора Федерације јеврејских општина Југославије, који је овде објављен као додатак, сведочанство је које даје увид у праву природу тих промена, њихове узроке и шири контекст.

Списак референци – Reference list

Архиви – Archives

- Arhiv Jevrejskog istorijskog muzeja: Fond: Pererina arhiva; Fond: Zapisnici sednica Izvršnog odbora SJOJ; Fond: Cirkulari.

Објављени извори – Published sources

- *Zakon o verskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji*. Beograd: Štamparija Feniks, 1930. (Cyrillic)

Литература – Secondary works

- Brandl, Naida-Michal. *Židovi u Hrvatskoj nakon Holokausta*. Zagreb: Leykam International, 2023.
- Cvetković, Dragan. „Holokaust u Jugoslaviji – jedan pokušaj kvantifikacije”. U: *Izraelsko-srpska naučna razmena u proučavanju Holokausta*, ur. Jovan Mirković, 345–372. Beograd: Muzej žrtava genocida, 2008. (Cyrillic)
- Freidenreich, Heriet Pass. *The Jews of Yugoslavia. A Quest for Community*. Skokie: Varda Books, 2001
- Gordiejew, Paul Benjamin. *Voices of Yugoslav Jewry*. Albany: State University of New York Press, 1999.
- Ivanković, Mladenka. *Brodovi nade. Alije jugoslovenskih Jevreja u Izrael*. Beograd: HERAedu, 2017.
- Ivanković, Mladenka. „O povratnicima koji su preživeli Holokaust. Stvaranje Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije”. U: *Graničnici sećanja. Jevrejsko nasleđe i Holokaust*, priređivači Nevena Daković, Vera Mevorah, 133–145. Beograd: Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština, 2018.
- Janjetović, Zoran. *Deca careva, pastorčad kraljeva*. Beograd: INIS, 2005.

- Kerenji, Emil. „Jewish citizens of socialist Yugoslavia: Politics of Jewish identity in a socialist state”. Ph.D. Dissertation, The University of Michigan, 2008.
- Kerkkänen, Ari. *Yugoslav Jewry Aspects of post-World War II and Post-Yugoslav Developments*. Helsinki: Finnish Oriental Society, 2001.
- Koljanin, Milan. *Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2008. (Cyrillic)
- Koljanin, Milan. „Konačno rešenje jevrejskog pitanja u Jugoslaviji”. U: *Priručnik za učenje o Holokaustu*, grupa autora, 39–50. Beograd: Savez jevrejskih opština Srbije, Novi Sad: Platoneum, 2012. (Cyrillic)
- Koljanin, Milan. *Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941–1944*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1992.
- Lazić, Željko V. *Uvod u smrt. Numerus clausus 1940. godine i ograničavanje prava Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji*. Beograd: Službeni glasnik, Akademija za nacionalnu bezbednost, 2016. (Cyrillic)
- Manošek, Valter. *Holokaust u Srbiji. Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*. Beograd: Službeni list SRJ, 2007.
- Popović, Nebojša. *Jevreji u Srbiji*. Beograd: ISI, 1997. (Cyrillic)
- Radovanović, Milan. *Iseljavanje Jevreja iz Jugoslavije u Izrael*. Beograd: Muzej žrtava genocida, 2022. (Cyrillic)
- Radovanović, Milan. „Zapisnik sa 51. sednice izvršnog odbora saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, održane 22. jula 1949”. *Godišnjak za društvenu istoriju* 2/2017, 125–132. (Cyrillic)
- Romano, Jaša. *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980.
- Stipić, Davor. „‘Verska zajednica ateista’: nacionalni i kulturni identitet jevrejske zajednice u socijalističkoj Jugoslaviji”, U: *Između slobode i tesko-be: nacionalne manjine u Jugoslaviji – tematski zbornik*, ur. Božica Slavković Mirić, Milana Živanović, Davor Stipić, 343–382. Beograd: INIS, 2023. (Cyrillic) DOI: <https://doi.org/10.31212/manjine.2023.25.sti.343-382>
- Tucović, Radosav. „Collaboration of The Special Police in the implementation of the *Final solution* in occupied Serbia (1941–1944)”. *Limes Plus*, Vol. XV, No. 2–3, 2018, 41–59.
- Vidaković Petrov, Krinka, Krsmanović, Dragan, Radovanović, Vojislava. *Jevreji Srbije – oficiri Vojske Kraljevine Jugoslavije*. Beograd: Jevrejski istorijski muzej, 2015. (Cyrillic)

SUMMARY

Davor Stipić

THE RECORD OF THE 51ST MEETING OF THE EXECUTIVE COMMITTEE OF FEDERATION OF JEWISH COMMUNITIES OF YUGOSLAVIA

ABSTRACT: After the end of the Second World War, the Jews of Yugoslavia found themselves in a unique position. This was primarily due to the demographic decline because of the Holocaust and migrations to Israel, as well as the profound transformation of the social and political context after the communist revolution. Under the influence of the Communist Party and official institutions and in order to adapt to the new environment, the Jewish leadership started a process of complete transformation of the Federation of Jewish Communities of Yugoslavia (FJCY) and the collective identity of Yugoslav Jewry. The main consequences of this process were the radical shift from religious toward secular character of FJCY, increased openness toward other ethnic and religious groups and the complete disappearance of orthodox Jewish communities across Yugoslavia. The main aim of this article is to shed some light on the process of decision making within the FJCY regarding the greatest shift of collective identity among the Jews in this part of Europe.

KEYWORDS: Jews, Yugoslavia, Israel, Holocaust, national identity

The identity of the Jewish Community in the former Yugoslavia has undergone numerous transformations during centuries-long history. The archeological excavations have confirmed the presence of Jews in the Balkan region since antiquity, but the greatest demographical boost happened in the 16th century, when a significant number of Sephardic Jews, expelled from Spain, settled in the territory of the Ottoman Empire. After World War I, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians was established, but the existing Jewish communities at the territory of the newly formed state were very diverse. All those local communities developed their linguistic and cultural tra-

dition under different foreign influences. For instance, German and Hungarian influence was visible in territory of present Croatia, Slovenia and Northern Serbia, Italian influence was the strongest on the Adriatic coast and Ottoman influence was predominant in Macedonia, Central and Southern Serbia and Bosnia and Hercegovina. In the case of Yugoslav Jewry, the period of the Kingdom of Yugoslavia was exceptionally important for the process of identity development because this was the exact time when the Jews in this part of Europe formed strong and long-lasting ties that strengthened their collective identity.

The Second World War marked a decisive turning point for the entire Yugoslav Jewish community. Around 82% of Yugoslav Jews were killed during The Holocaust and around 60% of those who survived moved to Israel between 1948 and 1952. For less than a decade, the number of Jews in Yugoslavia decreased from around 73,000 at the beginning of World War II to just 4,800 at the beginning of 1950s. The Holocaust, wartime trauma, demographic decline and the change of political and social context in Yugoslavia after the end of the Revolution were the main reasons for the greatest shift of Jewish collective identity in the Balkans. The record of the 51st meeting of The Executive Committee of Federation of Jewish Communities of Yugoslavia that is published here as an Appendix provides invaluable insight into a real nature of those changes, their causes and broader context.